

TEXT Radim Himmler FOTO archiv autora

Ostrava

Kroměříž

Uherský Brod

Interiérové orloje na Moravě

Při svých cestách po moravských muzeích může hledač horologických pokladů objevit i několik unikátních interiérových orlojů. Vypravte se prozkoumat tyto pozoruhodné hodinářské výtvořy, znázorňující složité časové, astronomické i kalendářní údaje, do stálých expozic muzeí v Ostravě, Kroměříži a Uherském Brodě.

Orloj Jana Maška je
k vidění v Ostravě

První zastávkou naší exkurze je moravskoslezská metropole Ostrava. V bývalé radnici městské části Moravská Ostrava na Masarykově náměstí sídlí Ostravské muzeum. V něm, na chodbě 1. patra, mohou návštěvníci obdivovat jeden z nejprecizněji zpracovaných interiérových orlojů v Česku. Vytvořil jej Jan Mašek, technik vítkovické strojírny, v letech 1924 až 1935. V roce 1967 své unikátní astronomické hodiny daroval městu Ostrava. Hlavní hodinový stroj má Grahamův kotvový krok, půlové bití a vteřinové kyvadlo s tepelnou kompenzací. Osmikilové závaží je automaticky natahováno elektromotorem. Stroj z ústřední osy vykonává 51 funkcí a skládá se z asi 2500 součástek. Všechny časové údaje ve středoevropském čase se vztahují k průsečíku 15° východní délky a 50° severní šířky. Malířské části zpracoval ostravský výtvarník Vladimír Kristin (1894-1970). Horní část čela orloje tvoří hodinový číselník, na němž dochází při polední produkci za zvukového doprovodu některé z osmi melodií hracího strojeku k zajímavé proměně. Nejprve zmizí mimostřední vteřinový číselník a je nahrazen houpající se kolébkou, pak z okénka uprostřed vystoupí Adam s Evou a otočí se k sobě a nakonec se nůžkovitě rozevře okružní s hodinovými ciframi a vykoukne sedm malovaných medailonů symbolizujících lidský život od kolébky až po hrob. Pod hlavním ciferníkem leží řada pomocných číselníků s kalendářními údaji, které znázorňují den v měsíci spolu s číslem týdne v roce, den v týdnu, digitální letopočet a měsíc v roce spolu s údajem o počtu dnů v jednotlivých měsících. Astronomický čtyřadvacetihodinový číselník se symboly souhvězdí zvěrokruhu a s oválnou výsečí pro otočnou mapu hvězdné oblohy ukazuje, ve kterém znamení se nachází Slunce a Měsíc a jejich zdánlivý oběh, měsíční fáze a čísla slunečního a měsíčního cyklu a pásmový čas v Londýně, San Francisku, Bombaji a Tokiu. Nejspodnější číselník je planetárium. Jeho obvod zdobí dvanáct reliéfů s vyobrazeními charakteristických prací v jednotlivých

Detail otevřeného číselníku ostravského orloje

Detail planetária svědčí o řemeslné zdatnosti Jana Maška, toho času technika vítkovických železáren

← Stroj ostravského orloje

měsících roku. Uvnitř kolem Slunce obíhá osm planet sluneční soustavy. Země v podobě malé zlaté koule obíhá kolem Slunce a kolem ní obíhá ještě Měsíc. Prstenec, který sleduje dráhu Měsíce kolem Slunce, zaznamenává zatmění Slunce a Měsíce. Uvnitř je ještě kotouč s astronomickým označením planet - vládců roku. Schránku astronomických hodin tvoří 245 cm vysoká dřevěná pseudobarokní skříň s vyřezávanými soškami dívek symbolizujícími Den a Noc.

Na naší cestě za hledáním moravských salónních orlojů se přesuneme do města Kroměříže. Toto středomoravské město se pyšní arcibiskupským zámekem a historickými zahradami zapsanými na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Nedaleko zámku v jednom z měšťanských domů na Velkém náměstí sídlí Muzeum Kroměřížska. Linduškův orloj je k vidění hned v přízemí muzea vedle pokladny, v místnosti, která byla dříve průjezdem. Autor svérázných časových astronomických hodin Jan Linduška se narodil v roce 1878 ve Velkých Losinách a působil jako bednář v Přerově. Své jedinečné dílo dokončil roku 1929 s pomocí Jana Záhorovského z Pozlovic, který provedl malířské dekorace. V hodinářství neškolený výrobce se při své amatérské tvořivosti dopustil řady konstrukčních originalit a svérázných řešení. Většina součástí je dřevěných, cévkv pastorků jsou prostě vyrobeny ze zabítených hřebíků, při převodech byly využity provazy. Při restaurování v roce 1999 byl sice stroj uveden do funkčního stavu, ale nenatahuje se, protože komplikovanou konstrukci neutáhne a vydrží v chodu jen několik hodin. Na čelní a dvou bočních stranách přes 250 cm vysokého orloje je patnáct ciferníků a ukazatelů, řada z nich velmi originálních. Například ukazatel hodin a minut se ukrývá zcela nahoře ve dvou oknech naivistické budovy hájovny, před níž hajný s flintou posunkuje na psa. V dolní části zaujme pozorovatele největší kruhový číselník - kalendárium. Rok je na něm rozdělen na třináct měsíců a mezi prosinec a leden je vložen 13. měsíc, nazvaný Marsinec, zřejmě podle antického boha války Marta. Každý měsíc má stejný počet dnů (tedy 28, pouze Marsinec jich má 29). Přidáním jednoho měsíce tvůrce dosáhl toho, aby se nepletly různé počty dnů v měsíci. Dny v týdnu v každém měsíci tak připadají na stejná data, například každé pondělí připadalo vždy např. na 1., 8., 15. a 22. příslušného měsíce. Nad kalendárium v „krajinných“ výšcích je zachycen zdánlivý pohyb Slunce a Měsíce po obloze. Zvláštní je i čtyřadvacetihodinový ciferník s nápisem ÚŘEDNÍ (čas?). Postranní ciferník ukazující čas v Bombaji je konstruovaný jako čtyřadvacetihodinový, ale v levé půli má čísla 1-12 a v pravé půli ozdobné nápisy. Funguje tak, že když malá rafička

přejde přes horní dvanáctku, přepadne vahou závaží dolů na spodní dvanáctku a začíná znova. Velká rafička se točí normálně.

Posledním cílem našeho pátrání po hodinářských pokladech je malebné město na jihovýchodní Moravě v podhůří Bílých Karpat, Uherský Brod. Zdejší muzeum nese jméno slavného rodáka z tohoto kraje Jana Amose Komenského. V jedné ze stálých muzejních expozic nazvané Starožitnosti Uherskobrodská můžeme mezi ukázkami rozličných řemesel nalézt v koutku věnovaném hodinářství i takzvaný nivnický orloj. Jeho autorem byl tesař a kutil Josef Lukeš (1872–1922), který žil a působil v nedaleké obci Nivnice. Výrobě orloje věnoval tříleté úsilí a dokončil ho s pomocí místního hodináře Josefa Hýždala, který se postaral o výrobu hodinového jícího stroje a napojení přídatných mechanismů. Vnější vyzdoba tohoto časoměrného přístroje je dalším příkladem amatérské lidové tvorby. Asi 120 cm vysoká dřevěná schránka orloje nese uprostřed štítek s datací 1922. Největší číselník je kombinací planetária a kalendária. Kolem stříbrné hvězdy uprostřed – Slunce – obíhá jednoduchý model sluneční soustavy tvořený paprskovitě vyběhajícími nestejně dlouhými rafičkami se zlatými hvězdami na koncích, které symbolizují planety Merkur, Venuše, Země s Měsícem, Mars, Jupiter a Saturn. Planety nerotují po dráze znamení ekliptiky, ale jen barevně odlišenými čtyřmi ročními obdobími. Kruh kalendáře na vnějším obvodu číselníku měl ručně zakreslena jména a nejdůležitější svátky, dnes již téměř nečitelné. Výše umístěné tři menší číselníky znázorňují dny v týdnu, dny v měsíci, měsíce v roce. Zbývající čtyři ciferníky různě provedené co do způsobu dělení a volby číslic zachycují poněkud nadbytečně stejné časové údaje. Vpravo nechybí ani teploměr se stupni Réaumur a Celsia. Nad kalendářními ciferníky v pruhu vymezeném ozdobnými římsami provedenými lupénkovou pilou se nachází zvuková část s pěti vyřezávanými figurkami andělů strážných u zvonkohry nápadně připomínající zvonky z bicyklu. Horní část s pohyblivými figurálními automaty obstarávaly figurky Tří králů, které vždy jednou za 24 hodin procházely z jedné dveří do druhé před statickou soškou Panny Marie s Ježíškem.

Za mnohem kvalitnějším příkladem hodinářského umění je potřeba se vydat několik stovek metrů od muzea na hlavní uherskobrodské Masarykovo náměstí, kde stojí historická budova radnice se sídlem starosty a městského úřadu. Stojí za to vzhlednout na věž radnice, kde se nachází také jedna hodinářská zajímavost. Kromě běžných čtyřstranných ciferníků věžních hodin zde najdeme i ukazatel fáze Měsíce tvořený černožlatou koulí

Nivnický orloj v Uherském Brodě

Linduškův orloj vystavený v Kroměříži

Kalendárium kroměřížského orloje

... a detail jejich astrolábu

Kontakty

Ostravské muzeum, Masarykovo náměstí 1, Ostrava

Otevřeno: pondělí–pátek 9.00–17.00, sobota 9.00–13.00, neděle 13.00–17.00

Vstupné: 70 Kč – základní, 50 Kč – studenti (od 15 do 26 let), důchodci (nad 60 let), ZTP, 40 Kč – děti (od 6 do 15 let), 150 Kč – rodinné (2 dospělí + 2 děti do 15 let)

www.ostrmuz.cz

Muzeum Kroměřížska, Velké náměstí 38, Kroměříž

Otevřeno: úterý–neděle 9.00–12.00 a 13.00–17.00

Vstupné: 60 Kč – základní, 40 Kč – snížené, 120 Kč – rodinné (rodiny s dětmi do 15 let)

www.muzeum-km.cz

Muzeum Jana Amose Komenského, Přemysla Otakara II. 37, Uherský Brod

Otevřeno: úterý–neděle 9.00–12.00 a 12.45–16.45

Vstupné: 40 Kč – základní, 30 Kč – důchodci, studenti (16–18 let), 15 Kč – děti (11–15 let), 10 Kč – děti (6–10 let), 90 Kč – rodinné (2 dospělí a max. 4 děti)

www.mjakub.cz

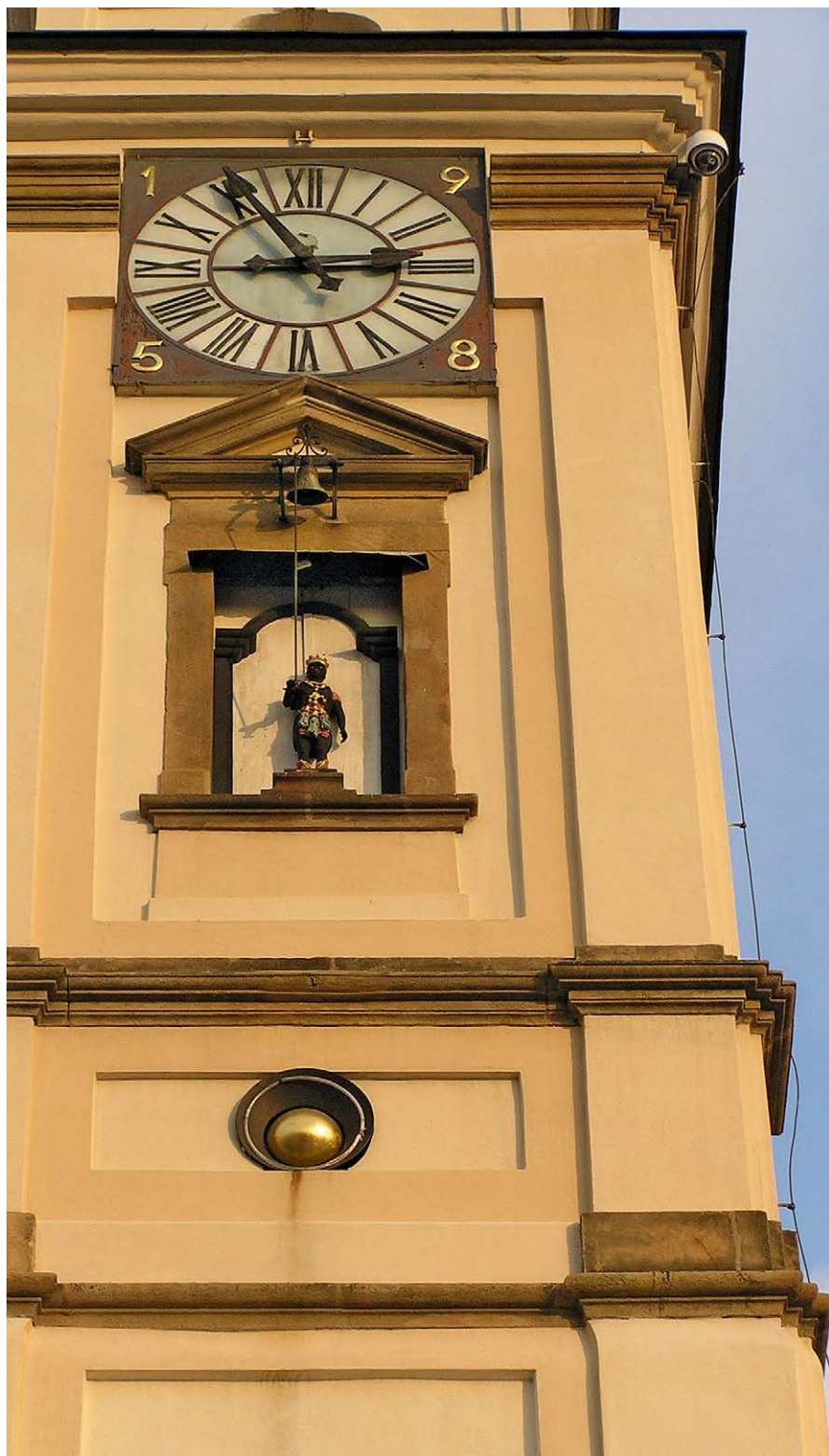
Město Uherský Brod, Masarykovo nám. 100

Úřední hodiny pondělí a středa 8.00–17.00, úterý a čtvrtek 8.00–14.30, pátek 8.00–14.00

Astronomické hodiny
v Uherském Brodu...

a také dřevěnou figurku Černého Janka, mouřenínka z místní pověsti, který při odbíjení celých hodin tahá za zvonec. Když vejde dovnitř a vystoupáme po schodišti do 1. patra naproti dveřím starostovy pracovny, můžeme obdivovat funkční astronomické hodiny, které v letech 1906–1945 v několika etapách vytvořil potomek hodinářské rodiny, řídící učitel, vlastivědný pracovník a zakládající osobnost uherskobrodského muzejnictví Vilibald Růžička (1884–1976). Tvůrce věnoval hodiny v roce 1972 Lidové hvězdárně v Uherském Brodě. Základem astronomických hodin je přesný hodinový stroj, který si nechal vyrobit od svého otce, hodináře Václava Růžičky. Některá kola s atypickým počtem zubů dodávala na objednávku pražská hodinářská firma Hainz. Stroj je poháněn 3 kg těžkým závažím a má týdenní chod. Vteřinové kyvadlo má délku 99,4 cm. Na čelní straně se nachází tři velké ciferníky a pod nimi glóbus. Prostřední hodinový číselník s minutovou a hodinovou ručičkou ukazuje středoevropský čas. Uvnitř jeho plochy jsou ještě čtyři ciferníčky s mimostřednou ručičkou ukazující sekundy, dny v týdnu, název měsíce a datum v měsíci s automatickou korekcí pro počet dní 28, 30 a 31 včetně 29. února v přestupném roce. Horní astronomický číselník, inspirovaný astrolábem pražského orloje, je tvořen základní deskou s vyrytým světovým rovníkem, obratníkem Raka a Kozoroha a vějířovitými křivkami ukazujícími přirozený babylónský čas. Horní černá křivka značí obzor východu a západu a na dvou dolních černých křivkách lze určit dobu občanského a astronomického soumraku. K pohybujícímu se prstenci ekliptiky s dvanácti znameními souhvězdí na barevně odlišeném smaltu podle ročních období je připojeno Slunce, raménko s otočnou kuličkou Měsíce a pozlacená hvězdička – počátek hvězdného času. Východ a západ Slunce navíc ukazují dvě pozlacené ručičky s písmeny V a Z. Dle pohybu měsíčních uzlů lze určit i zatmění Slunce a Měsíce. Dva menší smaltované číselníky po stranách ukazují časovou rovnici a deklinaci Slunce. Na třetím velkém dolním ciferníku se otáčí hvězdná mapa severní oblohy. Zcela dole je umístěn malý glóbus, rotující kolem své osy jednou za den, i se stupnicí, na níž lze odečítat momentální odklon zemské osy od ekliptiky.

Prohlídku interiérových orlojů lze pojmut jako specializovanou jednodenní akci. Že je možné ji s pomocí auta zvládnout za jediný den, ukázala úspěšná exkurze členů Společnosti přátel starožitných hodin, která proběhla před dvěma lety. Ten, kdo má raději delší setrvání na místě a klidnější prozkoumání místních památek a zajímavostí, může navštívit jednotlivé cíle zvlášť – každé z uvedených moravských měst má pro zvědavého turistu mnoho dalšího k nabídnutí. ●

Uherskobrodská radniční věž má kromě klasických hodin i zajímavý ukazatel měsíční fáze. Mouřenin Černý Janek při odbíjení celých hodin tahá za provaz.